

Is er cultuur voorbij het *Wow*-effect?

Kritisch-filosofische achtergrondreflecties rond het Bamford-rapport in Vlaanderen

(Nov. '07)

Johan Sanctorum

De tempels van Abu Simbel in Egypte, de Gilles van Binche, het operagebouw van Sydney, de scheepslift van Strépy bij La Louvière, de binnenstad van Firenze, de partituur van Beethovens 9de symfonie... wat hebben ze gemeen? Juist, ze behoren tot de wereld-erfgoedlijst van de UNESCO, het culturele departement van de V.N.

Nu ja, de compleet nutteloze en meestal defecte scheepslift van Strépy kwam er door de

Belgische wafelijzerpolitiek en schittert veeleer als surrealistisch meesterwerk dan als wonder van technisch vernunft. En het is de Beethoven-*partituur* die de eer te beurt viel, het hoopje papier dus dat zich in de Staatsbibliotheek van Berlijn bevindt, niet de muziek zelf. En voor we het vergeten: het tempelcomplex van Abu Simbel werd in de jaren '60 helemaal afgebroken en hogerop herbouwd –het allereerste UNESCO-project overigens-, omdat president Nasser zonodig de Aswandam op die plek wou bouwen. Ecologen zijn het er ondertussen over eens dat dankzij dit project heel de Nijldelta binnen een paar honderd jaar een woestijn zal worden. Kleinigheidje over het hoofd gezien. Maar de gelifte tempels vormen vandaag wel een toeristische toplocatie: *business as usual*.

Wat wordt er gered en wat gaat er teloor? Het loont de moeite om na te gaan, op welke definitie van 'cultuur' heel die wereld-erfgoedgedachte steunt. En hoe die visie binnensijpelt in onze eigen kabinetten van cultuur en onderwijs.

1. Cultuurglobalisme en vermarkting: een kwestie van smaak

De indrukwekkende UNESCO-lijst van beschermde monumenten is ongetwijfeld door nobele bedoelingen geïnspireerd: wie zou nu het carnaval van Binche of de binnenstad van Florence willen missen. We hebben nood aan bakens, rituelen, herkenningspunten, al was het maar om ergens over te kunnen

praten. Toch overvalt me een gevoel van ondraaglijke lichtheid, als ik de lijst overloop.

Ze doet zich namelijk voor als een toeristische catalogoog, waaruit we vrijblijvend een bestemming kunnen plukken, zoals we een paar sokken of een GSM uitkiezen. Ze nodigt ons uit om deze planeet te herkoloniseren, alles is van ons, zonder dat we met de plek of het ding verder enige relatie hebben. De Gilles van Binche maken geen locale (sub-)cultuur meer uit, vol tamelijk subversieve of zelfs obscene rituelen. Neen, ze zijn het collectief bezit geworden van elke hond met een fototoestel.

In een sneltempo wordt de planeet één groot themapark, een kakelbont cirkus van instant-beschikbare attracties en *hot spots*, maar verder dan de façades geraak je nooit. Alle ervaringen worden snel en vluchtig, het moet rap gaan; we hossen van Florence naar Sydney, en dan naar Manneken Pis, en dat alles opgeluisterd met een streepje Beethoven dat uit onze I-pod komt.

Zo leidt de universele toegankelijkheid van het wereld-erfgoed op een bizarre manier tot banalisering en "*Gleichschaltung*": alles is zichtbaar, maar niets beklijft; alles en iedereen is verschillend, maar niets of niemand uniek. We vinden onszelf 'cosmopolitisch', -wereldburgers-, nooit was de planeet zo klein, maar het aantal plekken dat echte verwondering teweeg brengt, daalt zienderogen. In de plaats van de ontdekking en de verwondering, komen de overrompeling, de sensatie, en de kick.

Deze geboorte van de mondiale pretparkcultuur kan niet los gezien worden van de economische globalisering, het ontstaan van een wereldmarkt waarin alles en iedereen te koop is aan de prijs van de dag. **Cultuur is niet langer een stoorzender, een bron van onrust, een spelbederver, of iets dat afstand neemt van het geheel,- het is gewoon één afdeling van de grote hypermarkt, ergens nabij de kassa, waar de files ontstaan en men tijdens het wachten nog dingen meegraait die men eigenlijk niet nodig heeft.**

Hier kan werkelijk alles, een beschilderd varken, een strontmachine, of de close-up video van een vrouw die klaarkomt. Er is een enorme vrijheid van artistieke expressie, maar op 't einde moet alles afgerekend worden: cultuur is een product zoals een ander. Daarom nemen cultuurhuizen nu een communicatiemanager of, godbetert, een *marketeer* in dienst: het product wordt een 'merk', met een verpakking, een doelgroep, en een huisstijl. Kwaliteit wordt op een vreemde manier gelijkgesteld aan het vermogen tot zelfpromotie,- vele hedendaagse kunstenaars hebben aan het woord *creativiteit* een nieuwe invulling gegeven en zijn ondernemers geworden.

Bizarre vaststelling: meer en meer lijken het cultureel universum en de vrijemarkteconomie elkaars spiegelbeeld. Ze delen een globalistisch perspectief (alles te kijk en te koop) én een participatiedwang (iedereen moet meedoen). In een laatste fase wordt de vermarkte 'cultuurindustrie' gewoonweg door het economisch systeem ingepalmd, om te bewijzen hoe goed dat systeem wel functioneert. **Cultuur moet, met de vrolijke onernst die haar eigen is, mensen de illusie te geven dat ze hun identiteit vrijblijvend kunnen opbouwen via het zappen, shoppen, en sprokkelen van gadgets: het is allemaal een kwestie van *smaak*, zoals minister Anciaux heel goed heeft ingezien.** Cultuur gaat dan niet over existentiële onrust, verwondering, hoop, vertwijfeling, of dissidentie (die altijd kan omslaan in politiek protest),

maar over snoepwinkelsensaties en de grote twijfel in het pashokje. Wordt het de rose slip of de zwarte string? Mozart of Clouseau? Mensen worden aangemoedigd om zich via keuzemenu's te onderscheiden, net opdat ze zich beter zouden integreren in het wereldwijde spel van vraag en aanbod, prikkel en consumptie. Wie

niet kiest, participeert niet, dus wordt ons constant gevraagd om te kiezen, ook al gaat het om compleet onbenullige kwesties: het is de cultuur van de rode versus de groene yoghurtpotjes en de vijfenzeventig vruchtensmaken.

Zo wordt cultuur het grote glijmiddel, in plaats van de kleine zandkorrel in de machine. Ze heeft zich in de markt genesteld, en werd vervolgens van heel haar kritisch potentiaal ontdaan.

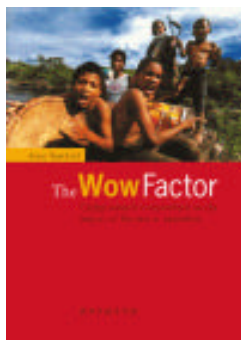
'Kansarmoede' is gevaarlijk en wordt bestreden. Niet uit een elementair rechtvaardigheidsgevoel, maar omdat het niet-participerende niet-consumenten creëert, restafval dat wel eens een écht alternatief zou kunnen ontwikkelen. Participeren is dus de boodschap, het is haast een morele plicht.

Diversiteit – hét grote fetisjwoord in deze kleurrijke samenleving- gaat dus vooral over de verleiding van het uitstalraam en de onmogelijkheid om eraan te weerstaan. We moeten het *gevoel* hebben dat we kunnen kiezen en dat er voortdurend nieuwigheden opduiken die zich aan ons smaakoordeel onderwerpen, zodat we gaandeweg ons virtueel privé-universum kunnen uitbouwen. Het nieuwe wordt daarom geïnstitutionaliseerd ('innovatie'), het floept constant op, als een pop-up in een PC-scherm. Het aanbod is zo duizelingwekkend en biedt ons zoveel keuze, dat we er zelfs niet aan denken om de stekker uit te trekken. Het kiezen en shoppen wordt een tic, voor sommigen zelfs een verslaving. De *homo sapiens* is een feit. Hij is solitair, trendy, nieuwsgierig, zonder ook maar ergens aan te blijven plakken.

Uiteraard spelen de **massamedia** in dit alles een sleutelrol. **Zij hebben de facto het pedagogisch project compleet overgenomen, - scholen zijn hooguit nog diplomafabrieken of bezigheidsateliers. De media bepalen wat we zien, horen, voelen: ze determineren ons bewustzijn. Ze filteren de iconen, orchestreren de diversiteit en organiseren de zapcultuur.**

Wat dan weer de verkoop van nieuwe, nóg betere en nóg plattere TV-toestellen bevordert: het *globale* plaatje klopt altijd.

2. De 'wow'-factor: kunst, creativiteit en gelukshormonen

Dat brengt ons bij het onderwerp 'cultuur en pedagogie': de eigenlijke rode draad van dit verhaal. In 2006 publiceerde de Australische professor Anne Bamford haar UNESCO-studie 'The Wow Factor: Global research compendium on the impact of the arts in education'.

Wereldwijd licht ze daarin de relatie door tussen cultuur en onderwijs, wat haar ook in Nederland en Vlaanderen overheidsopdrachten opleverde.

Dat leidde bij ons tot het rapport 'Kwaliteit en consistentie - Arts and Cultural Education in Flanders'' (sept. 2007), besteld door minister Frank Vandenbroucke.

En wat blijkt? Anne Bamford is niet mals voor het Vlaamse kunstonderwijs, noch voor de manier hoe cultuur ingebed is in het pedagogisch systeem. Cultuur is bij ons te weinig een gemeengoed, het onderwijsaanbod is versnipperd, er zijn geen eenvormige doelstellingen, het deeltijds kunstonderwijs is te marginaal.

Zonder twijfel is haar analyse op zich ten dele correct. Alleen,- haar premissen,- wat ‘cultuur’ eigenlijk is, waar het vandaan komt en waarvoor het dienen moet, die discussie is niet uitgeklaard en wordt zelfs tamelijk nonchalant onder de mat geveegd, zoals ik mocht meemaken na haar lezing in Gent op

23 november.

Professor Bamford gebruikt graag het woord ‘creativiteit’. Begrijpelijk, het is een woord met een enorme positieve connotatie, maar het is jammer genoeg, zoals meer van die woorden, een *containerbegrip*,- het betekent namelijk alles en niets. **Men kan creatief zijn in het schrijven van symfonieën, het nabouwen van de Eiffeltoren met lucifers, het bakken van appelcake, het ontduiken van belastingen, of het bouwen van concentratiekampen. Creativiteit is m.a.w. maar de neerslag van een hersenactiviteit, die op zich wel bewijst dat we niet dood zijn, maar waaraan toch parallelle processen rond zingeving en bewustwording dienen te worden gekoppeld. Vragen zoals ‘Waar zijn we mee bezig?’.**

Het probleem voor Anne Bamford is dan, dat deze inhoudelijke peiling de leut soms tamelijk verstoort: mensen die nadenken of het zelfs onderling oneens geraken, lachen zelden uitbundig; terwijl ‘creativiteit’, zo leren ons vandaag 1001 boekjes uit de welzijnssfeer, nu net dient om het gelukshormoon vrij te maken, de zgn. *endorfines*. Het zijn antidepressieve stoffen die een euforisch gevoel opleveren (naar ’t schijnt hebben chocolade eten of sporten hetzelfde effect). Dat maakt onze stoute opmerking over de symfonieën en de concentratiekampen natuurlijk zinledig: creativiteit dient gewoonweg om onze eigen individuele gelukzaligheid te creëren, en dat kan in principe met beide. ‘Wow!’ is dan de

diepe zucht van voldoening, eens het ei gelegd en het hormoon vrijgekomen. Alles draait rond (zelf-)beloning; honden krijgen een koekje, wij produceren endorfines, zo simpel is dat.

Nu is de term ‘Wow’-factor géén vondst van Anne Bamford. Hij is nl. al sinds de jaren ’90 een tamelijk verbreide term in de wondere wereld van marketing, H.R.-management en bedrijfspsychologie. Hij verwijst naar positieve groepsattitudes en de rol die artistieke expressie daarin kan spelen. Het *goed gevoel* dus: in elke professioneel georganiseerde team-building-sessie van een

bedrijf komen op een bepaald moment de trommels, bellen en tamtams boven, om de werknemers deelachtig te maken aan de leut van het samenspel, zodat ze harder werken, minder zeuren en meer zeep verkopen. Daar zijn boeken vol over geschreven van allerlei marketinggoeroes, die zich linken aan tamelijk mistige theorieën rond synchroniciteit, synergie en telepatie, verwijzend naar parapsychologie, antroposofie, Zen-boeddhisme, en het hele pseudo-religieuze New Age-zootje.

Wow. **Dus daar dienen die endorfines uiteindelijk voor: zelfs niet om ons gelukkig te maken, maar om kritische afweermecanismen te blokkeren. Het is een vreemd gevoel, om deze logica dan doorgetrokken te zien naar de wereld van cultuur- en kunsteducatie...**

In haar boek *‘TheWow-factor’* wordt de gelukstraining dankzij UNESCO op planetaire schaal georganiseerd. Haar insteek is *locaal*: een globale strategie, met een marketing die oog heeft voor lokale folklore, zoals men bij McDonalds ook de streekgebonden hamburger heeft ontdekt, volgens het principe *‘Think global, act local’*.

Daartoe dienen alle landen een inventaris (daar gaan we weer, de lijstjes...) op te stellen van nationale *icons* waarrond inwoners zich kunnen scharen: lokale hogedrukgebieden die samen het permanente mooie weer op deze planeet moeten vormen.

Voor Senegal hoort bv. haarvlechten tot deze culturele waslijst. Senegal,... is dat niet zo’n doodarm land waar de Europese boeren hun melkoverschotten dumpen en de lokale landbouw ontwrichten, zodat de geruïneerde Senegalezen als dode bootvluchtelingen aanspoelen? Ach, dat zijn toch weer van die muggenzifterijen, waarschijnlijk veroorzaakt door een endorfine-tekort. Kunnen de vrouwen toch lekker haarvlechten ergens nabij een stukje werelderfgoed, terwijl de mannen als nep-krijger poseren ten behoeve van safari-toeristen! Voor Nederland kan men niet buiten Spinoza, de hunnebedden, de kroket-uit-de-muur en wellicht ook de

sexshops; voor België (of wordt Vlaanderen als een volwaardig cultuurgebied beschouwd?) zou dat o.m. het Westvleteren-bier, Rubens en de dorpsfanfares opleveren, naast uiteraard het recept voor Gentse Waterzooi. Een speciale commissie van experts moet deze *canon* opstellen, maar het kan natuurlijk ook ludieker, via een variatie op de ‘bekendste Belg’-verkiezing, televoting of zoiets.

Hoeft het gezegd dat deze ‘goed-nieuws-show’, zoals een Nederlandse criticus het noemde, voorbijgaat aan iets essentieels,- namelijk het dissident karakter van cultuur of subcultuur, en het verbrekend karakter van kunst? **Cultuurbeleving is niet braaf, gewillig of gezellig, of wow, hoe graag Frank Vandenbroucke en Bert Anciaux dat ook zou willen. Ze is vooral problematisch, hoekig, soms lelijk, asociaal, bevreemdend,- een hobbelige zoektocht naar identiteit, en liefst niet via geprefabriceerde ‘icons’.**

Heeft creativiteit te maken met samenhang? Allicht wel. Maar dat is slechts een deel van het verhaal. Is kunst een sociaal fenomeen? Ongetwijfeld, maar net níét daar waar ze spraakmakend, controversieel, grensverleggend werkt, en ons wakker schudt.

3. “De ontbonden fietser”: close-reading van een niet-kunstwerk

Conclusie: het rapport van prof. Anne Bamford, omtrent kunst- en cultuureducatie in Vlaanderen, wijst ons wel op een aantal organisatorische knelpunten, maar roept grote vragen op inzake de politiek-maatschappelijke en filosofische achtergrond. Ze wil vooral dingen doen ‘klikken’ en netwerken doen functioneren; ze is geobsedeerd door maakbaarheid, en vertrekt van een centraal sturingsmodel, dat ons Vlamingen alleszins niet ligt. Autonomie is voor haar een onbekend gegeven, als het verder reikt dan de ‘kleurige noot’. Ze houdt van diversiteit, zolang de lokale momenten maar kunnen teruggekoppeld worden naar het globale netwerk, of een cluster van commerciële monopolies (Google, Microsoft...) schuilgaan. Al te sterk heb ik bovendien de indruk dat Professor Bamford ‘creativiteit’, in de moderne Angelsaxische stijl, opvat als het vermogen om zich in de hoogtechnologische, competitieve samenleving te integreren. Dat zegt ze ook uitdrukkelijk in een interview: *kinderen moeten opgevoed worden tot enthousiaste werknemers*. Ze wil, in het kader van het gelijke-kansen-principe, iedereen laten participeren aan een spel, waarvan de spelregels echter zelf niet in vraag kunnen gesteld worden, want dat wekt onrust en doet de machine haperen. Minister Bert Anciaux bespeelt dat thema al jaar en dag, en ziet, helemaal in de oude lijn van de Vlaamse volksverheffing, cultuur als geluksbrenger en motor van ‘sociale cohesie’ (**allemaal SAM!**). ‘Creativiteit’ dient dan vooral voor de stimulering van productiviteit,- terwijl de

Belgische werknemers al een van de hoogste productiviteitscijfers ter wereld hebben, maar jammer genoeg ook de meeste *burn-outs* na de 40, het hoogste verbruik van anti-depressiva,

en het op-een-na hoogste zelfmoordpercentage van Europa. Het opgewekte geluksgevoel is dus nogal kortstondig van duur.

Uiteindelijk heb ik de sterkste kritiek op de visie van Anne Bamford gevonden op een plek waar men die niet zou verwachten. Op het kaft van

haar studie 'Kwaliteit en Consistentie' prijkt een foto van *'de ontbonden fietser'*, gemaakt door pupillen van 'De Horizon', een Aalsterse basisschool voor buitengewoon onderwijs. Het gaat om licht mentaal-gehandicapte kinderen tussen 6 en 12. 'De ontbonden fietser' is een sculptuur, bestaande uit een totempaal, waarin fietsonderdelen zijn verwerkt. Hij is gesigneerd met allerlei graffiti die hun geheim niet zomaar lijken prijs te geven. Het geheel geeft een antropomorfe gestalte: zonder twijfel is deze totem tevens een 'golem', een bezielde pop zoals kinderpsycholoog Peter Adriaenssens hem omschrijft: *'...een helper die leeft. Bij daglicht is hij een beeld, bij nacht leest hij wat men hem toevertrouwde, en gaat hij op bezoek in de gedachtenwereld van de afzender.'*

De totem is dus niet zomaar een 'kunstwerk', en evenmin een resultaat van bezigheidsterapie voor mindervaliden. De 'ontbonden fietser' is een zelf gecreëerde bewaarengel ('demon') waarmee de makers een absolute vertrouwensrelatie hebben, die ook hun zelfrespect uitmaakt. Deze figuur dient dus niét om door ons en iedereen gelezen te worden. Hij is gewijd aan de introspectie, de magie van een interne keuken die maar af en toe met bevoorrechte buitenstaanders wordt gedeeld.

En belangrijk: wanneer de golem is uitgewerkt, heeft hij ook geen reden van bestaan meer, - hem conserveren heeft geen zin. Het is misschien zelfs beter om de sporen van een gedeelde intimiteit te laten verdwijnen. Toch staat het ding nu als trofee te kijk op het kabinet van Frank Vandenbroucke, *"where national and international visitors often look at it in sheer admiration"*, zoals de minister in het voorwoord op de Bamford-studie schrijft. Wow! Weer een bijdrage aan het Wereldmuseum van het Goed Gevoel.

Hoe is die Ontbonden Fietser vanuit Aalst trouwens in Brussel terecht gekomen? Ik vroeg het aan Joke Huysmans, die het project coördineerde: via de E-40 natuurlijk. En eigenlijk ook een beetje als een *practical joke*, om niet te zeggen een *fuck-you*-gebaar vol ironie: toen de totem was uitgewerkt en hij de kelder niet in kon wegens plaatsgebrek, verzon iemand de *grap* om hem aan de minister van onderwijs kado te doen.

Het ministerieel kabinet als magazijn voor afgedankte golems: ik kan me moeilijk een sterker gebaar voorstellen tégen de cultuur- en onderwijsbureaucratie. Meer en meer heb ik trouwens het gevoel dat musea containerparken zijn, stortplaatsen van objecten, die ooit een rol hebben gespeeld in een boeiend wordingsproces, tot ze, bij wijze van *grap*, als ‘kunstwerk’ de openbaarheid indoken. Minister Vandenbroucke aanvaardde de Aalsterse carnavalgrap dus in dank, en maakte er een publiek garnituur van, iets dat illustreert hoe goed hij wel bezig is. En zo is iedereen tevreden: de minister heeft er een kunstwerk bij, ‘De Horizon’ uit Aalst is van zijn groot vuil af.

De moraal van dit verhaal is essentieel voor wie met cultuurpedagogie begaan is: sterke momenten ontstaan uit zichzelf en staan op zichzelf,- ze worden zwakker door betutteling, pampering, poging tot integratie, educatieve richtlijnen, UNESCO-studies. Sterke momenten zijn onvoorspelbaar en creëren hun eigen duur. Ze hangen af van individuen en

hun interactie, niet van structuren. Ze spelen zich in een gesloten kring af,- het zijn echte eilanden van kwaliteit,- ‘*isolated islands*’, zoals Professor Bamford ze nogal smalend betitelt. Men kan de partituur van Beethoven’s 9de in een gouden schrijn als erfgoed tentoonstellen, maar de symfonie bestaat enkel tijdens de duur dat iemand ze speelt en iemand ze hoort, en de vonk die soms heel even overspringt. Men kan de Gilles van Binche (of die van Aalst...) op sterk water zetten, maar niet het gerinkel van hun makabere outfit, en de obscene verhalen erachter. Men kan de Ontbonden Fietser op het kaft van een ministerieel document afdrukken, maar hij is, zoals de titel het zegt, allang *ontbonden*, verdampt, ergens op de weg tussen Aalst en Brussel,- hij is ons, in zijn oneindige traagheid, steeds te snel af.

Tot slot nog een klein citaat uit een recent interview met Anne Bamford, verschenen in het speciaalnr. van *Courant*, een uitgave van het Vlaams Theater Instituut. Op de vraag, welke grote uitdagingen zij ziet voor het onderwijs van de toekomst, antwoordt zij o.m. dit:

“Op het internet besteedt een kind negen seconden aan één screen. Dat betekent dat in de klas ook de leraar eigenlijk maar negen seconden heeft om hun aandacht vast te houden.”

Dat vind ik een opmerkelijke redenering. De negen-seconden-regel van het surfen aanhouden als limiet voor de aandacht die een leerkracht mag genereren. Het is zonder meer een zwaktebod, misschien zelfs een capitulatie van cultuur tegenover economie. Het zijn dan inderdaad maatschappijen zoals Google en Microsoft die bepalen hoe lang iemand zich op een tekst, een beeld, een stuk muziek zich kan en mag concentreren. Negen seconden, dat zijn niet eens de openingsmaten van Beethoven's vijfde. Zelfs een reclamespot duurt langer. Terwijl ik een kind van acht al met open mond een uur heb zien kijken en luisteren naar een opera-dvd. Hier klopt dus iets niet. Misschien zijn we wel juist op zoek naar traagheid en zogenaamde inefficiëntie, in de processen die met cultuur te maken hebben. Misschien hebben kinderen

wel juist behoefte aan iets dat die negen-seconden-dictatuur overstijgt. Misschien is de verveling, die jongeren overvalt, wel meer een walggevoel tegenover de maatschappij van het snelle en het vluchtige, dan een verlangen naar de snelle kick.

De 'ontbonden fietser' is voor mij dan ook een ode aan de traagheid, een absolute negatie van de surf- en zapcultuur. Maar 'traagheid', die in onze cultuur dikwijls met

luiheid, achterlijkheid, of gewoonweg tijdverlies (de files!) wordt verward, is enkel mogelijk binnen een gecreëerde enclave, een vluchtheuvel, dissidente ruimtes met eigen en andere spelregels,- iets waar heel “*Emile ou de l'éducation*” van J.J. Rousseau aan gewijd is.

Traagheid ontstaat daar, waar het proces belangrijker wordt dan het resultaat, en de duur ons meer interesseert dan het einde, zoals bij een goede vrijpartij. Het is de vervorming van de tijd, een moment van slappe horloges waar economische wetmatigheden van geen tel meer zijn. In deze momenten van creativiteit vervullen zowel de *totem* als de *golem* een prominente rol. Ze wijzen essentieel naar de binnenkant van de kring, vragen een inspanning van de buitenstaander, en leggen drempels aan die de toegang vertragen... zodat die een belevenis op zich wordt.

Het totembegrip van cultuur maakt het mogelijk dat met zorg gekozen 'eilanden' zelf een proces van zingeving uitwerken, buiten de krijtlijnen van het systeem en zijn instellingen om.

Dat kan een vriendengroep zijn, een klas, zelfs een groepje spijbelaars. De vraag is, welke politicus... of onderwijsminister dààrmee kan leven.

De vraag is tenslotte vooral: welk soort wereld willen wij onze nakomelingen, leerlingen, pupillen, nalaten. Een vraag zonder pasklare antwoorden, maar ze dient wel gesteld, altijd opnieuw. En ik denk dat de *pur sang*-leerkrachten, diep in hun binnenste, misschien zonder het te beseffen, die vraag steeds weer stellen, als ze het klaslokaal binnenkomen.

Cultuureducatie, als oefening in traagheid, die haast uitsluitend vraagtekens oplevert. Het opnieuw leren luisteren naar bijna-stilte. In een wereld vol uitroepetekens, is dat, denk ik, een verademing.

www.visionair-belgie.be